

JUSTYNA DUDEK

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Lublinie

Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa a obowiązek służby wojskowej w latach 1944–1956¹

ABSTRACT

The article discusses the issue of the fulfillment of compulsory military service by officers of the security apparatus. The author analyzes documents issued by both the Ministry of Defense and the Ministry of Public Security and points out that exemption from military service may have encouraged some officers to join the security services in the 1940s.

Aparat bezpieczeństwa w powojennej Polsce został zorganizowany na wzór wojskowy². W latach 1944–1956 Resort Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: RBP)/Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: MBP) zabiegało o rekrutowanie do swoich struktur zdemobilizowanych żołnierzy ludowego Wojska Polskiego (dalej: WP)³. Militaryzacja aparatu represji w Polsce

¹ Artykuł powstał w ramach Centralnego Projektu Badawczego Instytutu Pamięi Narodowej „Struktury i metody działania aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1989/90”.

² Dekret z 20 VII 1954 r. o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego (Dziennik Ustaw /dalej: Dz. U./ 1954, nr 34, poz. 142).

³ Wojsko było jednym ze źródeł pozyskiwania ludzi do pracy w aparacie bezpieczeństwa. W 1944 r. zasilił go przeszkoleni na kursie Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (*Народный комиссариат внутренних дел СССР*, dalej: NKWD) w Kujbyszewie żołnierze z armii gen. Zygmunta Berlinga i wojskowi o polskich korzeniach z Armii Czerwonej, a także z Polskiego Samodzielnego Batalionu Specjalnego. Można przypuszczać, że żołnierze z szeregów WP tworzonego pod egidą Związku Patriotów Polskich w ZSRS stanowili nie więcej niż kilkanaście procent funkcjonariuszy. W kolejnych latach kandydatów do pracy w UB również poszukiwano wśród zdemobilizowanych wojskowych. W porozumieniu

wyróżnia go na tle innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej⁴. Funkcjonariusze Urzędów Bezpieczeństwa (dalej: UB) nosili umundurowanie typu wojskowego, podlegali wojskowym przepisom karnym, nadawano im stopnie i odznaczenia wojskowe. Mimo to w bezpiece zatrudniano ludzi, którzy w wojsku nigdy nie służyli, a właściwie tylko dzięki pracy w resorcie osiągnęli wyższe stopnie oficerskie, niektórzy w ciągu dwóch, trzech lat. Oczywiście praktyka ta odnosiła się przede wszystkim do lat czterdziestych. Spektakularne awanse dotyczyły w zasadzie grona osób na stanowiskach kierowniczych⁵. Z czasem aparat bezpieczeństwa coraz bardziej przeobrażał się w urząd. Stopnie wojskowe obowiązywały, ale co najmniej od czasu wejścia w życie dekretu o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego w 1954 r. ich ranga nie była równorzędna z tymi wojskowymi. W latach pięćdziesiątych odebrano prawo do posiadania broni personelowi administracji, działów gospodarczych, a także służby zdrowia⁶. Coraz częściej w miejsce munduru funkcjonariusze nosili cywilne ubrania.

z Ministerstwem Obrony Narodowej organizowano akcje, aby zachęcać do podejmowania pracy w UB. Werbunek w wojsku jednak nie spełniał pokładanych w nim oczekiwań m.in. z powodu niskiego wykształcenia kandydatów.

⁴ Niemiecka policja polityczna w sowieckiej strefie okupacyjnej była pierwotnie częścią policji kryminalnej, której funkcjonariusze nie mieli stopni wojskowych (te wprowadzono dopiero w 1952 r.), a w Czechosłowacji opierała się na sieci partyjnej i była formacją nieumundurowaną; Molly Pucci, *Security Empire. The Secret Police in Communist Eastern Europe* (New Haven–London: Yale University Press, 2020), 37, <https://doi.org/10.2307/j.ctv138wqz9>; Władysław Bułhak, „W poszukiwaniu porównawczej syntezy aparatu represji w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1954. Uwagi na temat pracy Molly Pucci, «Security Empire. The Secret Police in Communist Eastern Europe», New Haven-London: Yale University Press 2020, ss. 378”, *Aparat Represji w Polsce Ludowej* 19, nr 1 (2021): 955, <https://doi.org/10.48261/ARPL21192>; Krzysztof Persak i Łukasz Kamiński, red., *Czeekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989* (Warszawa: Wyd. IPN, 2010), 245–246, 330.

⁵ Według danych z 1947 r. w całym aparacie bezpieczeństwa z korpusu oficerów pracowało: 6 pułkowników, 15 podpułkowników, 64 majorów, 196 kapitanów, 436 poruczników i 838 podporuczników. Stanowili oni 7,23% pracowników UB, podczas gdy 58% z nich nie posiadało żadnego stopnia wojskowego. Spektakularny awans to przykład Julii Brystiger (dyrektorki Departamentu V MBP), która otrzymała stopień podpułkownika po 2 latach pracy w ministerstwie; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie 1954–1956 (dalej: KdsBP), 1583/141, Dane liczbowe dotyczące funkcjonariuszy etatowych zatrudnionych w 1945 r., 1947 r., 1951 r., 1953 r. i 1955 r., b.m., b.d., 12; Konrad Rokicki, „Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955”, w „Zwycząjny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. Kazimierz Krajewski i Tomasz Łabuszewski (Warszawa: Wyd. IPN, 2005), 23.

⁶ AIPN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1954–1990 (dalej: MSW), 01258/142, Rozkaz nr 018/52 ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza dotyczący przydzielania broni służbowej, Warszawa, 23 V 1952 r., 95.

Badania nad aparatem bezpieczeństwa – zwłaszcza z lat 1944–1956 – mają bardzo bogatą literaturę. Na dorobek naukowy składają się obecnie tysiące opracowań i wydawnictw źródłowych⁷. Dużym zainteresowaniem historyków cieszą się studia nad metodami pracy bezpieki i jej ingerencją w niemal wszystkie obszary życia politycznego, społecznego, gospodarczego oraz kulturalnego. Rozwijają się badania biograficzne i prozopograficzne⁸. Na uboczu analiz pozostają zagadnienia związane z różnymi aspektami życia codziennego pracowników bezpieki, ich mentalności czy specyficznie pojmowanej moralności⁹. Mimo że nie powstaje wiele prac z tego obszaru, znacząco przybliżają nas do zrozumienia ludzi, którzy tworzyli aparat przemocy.

Wskazane zagadnienie, z zakresu warunków służby, nie zostało dotychczas omówione. W artykule podjęłam temat uprzywilejowania funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa, których wykluczono – na okres pracy w UB – z konieczności odbywania służby wojskowej. Owa zasada obowiązywała tylko przez pierwszych kilka lat. Kres jej położyła przyjęta 4 lutego 1950 r. ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym¹⁰, która zastąpiła akt prawny z 9 kwietnia 1938 r.¹¹ Powszechny obowiązek wojskowy definiowała jako powinność zgłoszenia się do rejestracji, stawienia się do poboru, odbycia służby wojskowej i obowiązek meldunkowy.

W artykule opisuję teoretyczne i praktyczne wykonywanie przepisów o służbie wojskowej pracowników UB. Przytaczam dane statystyczne. Zastanawiam się, jak zwolnienie ich od służby wpływało na funkcjonowanie resortu i samych funkcjonariuszy? Co zmieniło się po wejściu w życie ustawy

⁷ Ostatnie omówienie literatury przedmiotu opublikował w 2015 r. Filip Musiał. Od tego czasu ukazało się wiele prac, począwszy od monografii poszczególnych urzędów bezpieczeństwa, po analizy studiów przypadków. Ramy niniejszego artykułu nie pozwalają na omówienie pokaźnej literatury przedmiotu; zob. Filip Musiał, „Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2000–2013”, *Aparat Represji w Polsce Ludowej* 13, nr 1 (2015): 11–143.

⁸ Ukazały się liczne artykuły naukowe, które omawiają biografie poszczególnych funkcjonariuszy. Brakuje jednak życiorysów najważniejszych osób z kierownictwa resortu. Do tej pory powstały tylko cztery takie monografie poświęcone Julii Brystiger, Józefowi Świątle, Józefowi Różańskiemu i Mieczysławowi Moczarowi. Szczegółowo badania w tym zakresie zostały omówione we wstępie do pierwszego tomu *Leksykonu bezpieki*; zob. Witold Bagieński i Magdalena Dźwigał, „Wstęp”, w *Leksykonu bezpieki Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 1, red. Bagieński i Dźwigał (Warszawa: Wyd. IPN, 2020), 13–32.

⁹ Zob. Martin Gumieła, „«Całe życie walczyłem o wyzwolenie klasy robotniczej» – próba analizy partykularnej koncepcji moralności wysokich funkcjonariuszy MBP oraz jej geneza”, w *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. Robert Klementowski, Kamila Mikołajczak i Jarosław Syrynek (Wrocław–Warszawa: Wyd. IPN, 2020), 66–83.

¹⁰ Ustawa z 4 II 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Dz. U. 1950, nr 6, poz. 46).

¹¹ Ustawa z 9 IV 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Dz. U. 1938, nr 25, poz. 220).

z 4 lutego 1950 r. i jak przełożyło się na relacje z Ministerstwem Obrony Narodowej (dalej: MON)?

Podstawę źródłową artykułu stanowią dokumenty wytworzone przez aparat bezpieczeństwa oraz administrację wojskową, a także samorządową. Słowa „resort” w tekście używam jedynie w odniesieniu do RBP/MBP/Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: KdsBP). Posługuję się sformułowaniem „doświadczenie wojskowe”, które w tym tekście jest synonimem służby wojskowej.

Ład międzynarodowy, który wyłonił się po II wojnie światowej, ukształtował się w wyniku ustaleń przywódców trzech mocarstw: Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i ZSRS. W ich rezultacie Polska znalazła się w sowieckiej strefie wpływów. Ze względu na swoje położenie geograficzne „była krajem kluczowym dla utrzymania dominacji w tej części Europy”¹². Interesy wojskowe Warszawy podporządkowano Moskwie. W roku zakończenia II wojny światowej ludowe WP było liczącą się siłą militarną, która w szczytowym momencie we wrześniu 1945 r. osiągnęła stan 395 tys. żołnierzy. Jego organizacja, szkolenie bojowe opierały się na wzorcach sowieckich. Oficerowie Armii Czerwonej stanowili początkowo dużą liczebną kadre w korpusie oficerskim – ok. 45% w momencie zakończenia wojny. Do 1948 r. większą ich część odsyłano do ZSRS, a niektórzy przyjęli polskie obywatelstwo. Ponowny napływ sowieckich oficerów nastąpił w latach 1949–1952¹³. Już w 1945 r. rozpoczęła się demobilizacja i przygotowywanie armii do funkcjonowania w warunkach pokoju. Oficjalnie redukcję tłumaczono względami finansowymi¹⁴. W latach 1945–1948 zmniejszono i reorganizowano jej strukturę, także w końcu lat czterdziestych liczyła 129 881 żołnierzy¹⁵. W tym okresie powstawały pierwsze plany dotyczące polskiej doktryny obronnej. Ich odrzucenie oznaczało przyjęcie sowieckiej sztuki wojennej i całkowite podporządkowanie WP w latach pięćdziesiątych Armii Sowieckiej. Napięta sytuacja międzynarodowa na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych (powstanie dwóch państw niemieckich, utworzenie NATO, wybuch wojny w Korei) przyczyniła się do rozbudowy i modernizacji armii. Przewidywano, że w 1955 r. będzie liczyć 330 tys. żołnierzy¹⁶. W latach pięćdziesiątych ludowe WP zaczęło gwałtownie

¹² Paweł Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956* (Warszawa: Wyd. TRIO, IPN, 2003), 61.

¹³ Edward Jan Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968* (Warszawa: Bellona, 1995), 149–150.

¹⁴ Janusz Tomaszewski, *Sowietyzacja Wojska Polskiego w latach 1943–1956* (Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012), 72.

¹⁵ Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy*, 70.

¹⁶ Witold Jarno, *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949. Organizacja i działalność okręgów wojskowych* (Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 2011), 75.

się zmieniać. Dzięki ogromnym nakładom finansowym powstała jedna z najsilniejszych armii w Europie¹⁷. Nowy konflikt zbrojny w Korei, który wybuchł w 1950 r., był największą konfrontacją pomiędzy Wschodem i Zachodem od czasu zakończenia II wojny światowej. Właśnie w tym okresie zaczęło się również przegotowywanie aparatu bezpieczeństwa do funkcjonowania w warunkach wojennych.

Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa a służba wojskowa w ujęciu statystycznym

W świetle danych statystycznych zbieranych przez aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956 pracowali w nim głównie funkcjonariusze, którzy nigdy nie służyli w wojsku (zob. wykres nr 1). Mniej więcej kilkanaście procent z nich, do lat pięćdziesiątych, stanowili bardzo młodzi ludzie w wieku przed- lub poborowym¹⁸.

Pierwsze wyliczenia z sierpnia 1945 r. wskazywały, że prawie 64% funkcjonariuszy nie miało żadnego doświadczenia wojskowego¹⁹. Według zestawienia przygotowanego trzy miesiące później odsetek ten zwiększył się do 68,24%²⁰. Inaczej wyglądała sytuacja wśród osób zatrudnionych w 1945 r. na stanowiskach kierowniczych w MBP i w Wojewódzkich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: WUBP). W ich przypadku w wojsku służyło 64%²¹. Może to świadczyć, że ten element biografii miał znaczenie przy doborze kadry kierowniczej. Jednak na początku lat pięćdziesiątych dokładnie taki sam odsetek owej kadry już w wojsku nie służył²².

W wielotysięcznych szeregach bezpieki pracowało niewielu przedwojennych żołnierzy zawodowych. Według danych z 1947 r. było ich łącznie

¹⁷ Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy*, 91.

¹⁸ Do 1950 r. wiek poborowy wynosił 21 lat, a następnie obniżono go do 20 lat. Opublikowane dane uwzględniają odsetek funkcjonariuszy do 22 r.ż. W 1945 r. było to 13,83%, w 1947 r. – 18,95%, w 1951 r. – 11,52%, w 1953 r. – 6,82%, a w 1955 r. – 9,07%; Rokicki, „Aparatu obraz własny”, 17.

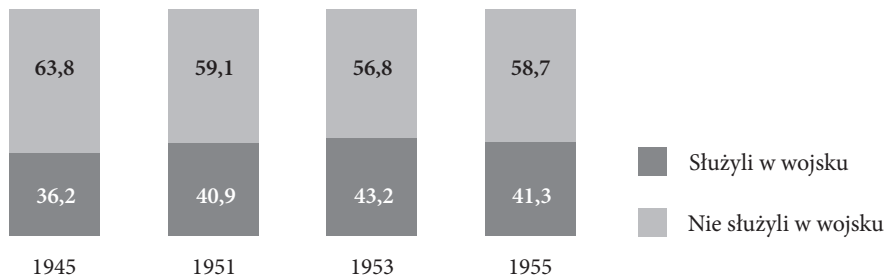
¹⁹ AIPN, MBP, 1572/2513, Zestawienie statystyczne o stanie zatrudnienia w aparacie bezpieczeństwa na dzień 1 VIII 1945 r., b.m., b.d., 4.

²⁰ AIPN, MSW, 0649/9, t. 2, Zestawienie o stanie zatrudnienia w aparacie bezpieczeństwa na dzień 1 XI 1945 r., b.m., b.d., 754.

²¹ Ibid., Zestawienie statystyczne dot. funkcjonariuszy na stanowiskach kierowniczych MBP i WUBP, b.m., b.d., 750.

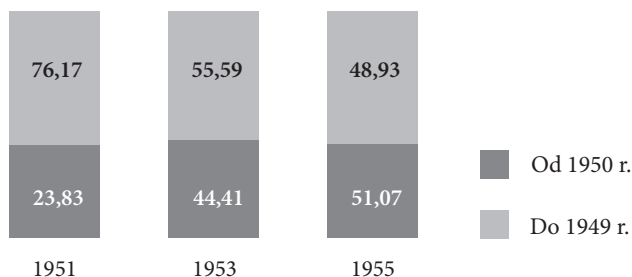
²² AIPN, MBP, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych kadry kierowniczej MBP wg stanu na 31 I 1951 r., b.m., b.d., 10; Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych na stanowiskach kierowniczych w WUBP wg stanu na 31 I 1951 r., b.m., b.d., 77.

362 (1,7%)²³, w 1951 r. pozostało 230 (0,76%), a w 1953 r. już tylko 127 (0,38%)²⁴. Wśród funkcjonariuszy, którzy służyli w wojsku, 10% w 1951 r. stanowili przedwojenni poborowi, zaś w 1953 r. – 7,45%²⁵. W 1953 r. 35,41% funkcjonariuszy przeszło przez wojsko na zasadzie poboru lub służby zawodowej po 1944 r. Według danych z lat pięćdziesiątych połowa funkcjonariuszy, którzy mieli stopnie wojskowe, zdobyła je właśnie w resorcie²⁶.

Wykres 1. Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa według stosunku do służby wojskowej 1945–1955

Źródło: AIPN, MBP, 1572/2513, Zestawienia statystyczne o stanie zatrudnienia w aparacie bezpieczeństwa na dzień 1 sierpnia 1945 r., b.m., b.d., 4; 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych MBP wg stanu na 31 I 1951 r., b.m., b.d., 37; Rokicki, „Aparatu obraz własny”, 24.

Wykres 2. Funkcjonariusze UB według okresu wstąpienia do służby

Źródło: Rokicki, „Aparatu obraz własny”, 17.

²³ Według jednego z wewnętrznych opracowań w 1947 r. służyło 362 przedwojennych żołnierzy zawodowych, według innego 331; AIPN, KdsBP, 1583/141, Zestawienie liczbowe funkcjonariuszy etatowych zatrudnionych w 1945 r., 1947 r., 1951 r., 1953 r., i 1955 r., b.m., b.d., 10; MBP, 1572/2518, Liczbowy wykaz statystyczny aparatu bezpieczeństwa z 1947 r., b.m., b.d., 30.

²⁴ AIPN, KdsBP, 1583/141, Zestawienie liczbowe funkcjonariuszy etatowych zatrudnionych w 1945 r., 1947 r., 1951 r., 1953 r., i 1955 r., b.m., b.d., 10.

²⁵ Ibid.

²⁶ Rokicki, „Aparatu obraz własny”, 24.

Mimo że w latach pięćdziesiątych zmniejszył się odsetek funkcjonariuszy, którzy nie odbyli służby wojskowej, to nadal utrzymywał się na wysokim poziomie. W 1955 r. w porównaniu z 1945 r., odsetek funkcjonariuszy, którzy dopełnili tego obowiązku, wzrósł o 5%. Teoretycznie, poza pewnymi wyjątkami, każdy mężczyzna przyjęty do pracy w bezpie- ce po 1 stycznia 1950 r. powinien służyć w wojsku. Tymczasem w 1955 r. ok. 10% zatrudnionych po tej dacie nie miało uregulowanego stosunku do służby wojskowej²⁷. Taki sam procent nie posiadał stopnia wojskowe- go²⁸. Wciąż znaczny odsetek wśród pracowników UB w połowie lat pięć- dziesiątych (prawie 49%) stanowiły osoby zatrudnione w latach czter- dziestych.

Przepisy

Po wkroczeniu na tereny „Polski Lubelskiej” jednostek wojskowych utworzonych w ZSRS i połączeniu ich z Armią Ludową nadano im formal- nie nazwę Wojsko Polskie, potocznie określane mianem ludowego²⁹. Na po- trzeby utworzenia Frontu Polskiego przewidywano sformułowanie drugiej i trzeciej armii. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (dalej: PKWN) z 15 sierpnia 1944 r.³⁰ dotyczący mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej zakładał powołanie do wojska czterech roczników (1921, 1922, 1923, 1924)³¹, a także oficerów rezerwy do lat 50 i oficerów zawodowych do lat 60³². Spotkał się z bojkotem, nieufnością, a nawet wro- gością ze strony społeczeństwa. Kierownictwo Polskiego Państwa Podziem- nego uznało mobilizację za bezprawną, ponieważ – z jego perspektywy – wydały je władze nielegalne. Rozplakatowane dekrety zrywano, niszczone dokumenty potrzebne dla przeprowadzenia mobilizacji. Nie pomógł kolejny dekret PKWN ogłoszony 30 października 1944 r.³³, który rozszerzył pobór

²⁷ Tyle wynosiła różnica między funkcjonariuszami, którzy służyli w wojsku i zostali przy- jęci do pracy po 1950 r.

²⁸ W 1947 r. stopnia wojskowego nie posiadało 58,09% pracowników UB; AIPN, KdsBP, 1583/141, Wykres porównawczy dotyczący stopni wojskowych funkcjonariuszy zatrudnionych w aparacie bezpieczeństwa według danych statystycznych z lat 1947, 1951, 1953 i 1955, b.m., b.d., 21.

²⁹ Jarno, *Terytorialne władze*, 37.

³⁰ Dekret PKWN z 15 VIII 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej (Dz. U. 1944, nr 2, poz. 5), art. 5.

³¹ Byli to wówczas ludzie między 20 a 23 r.ż.

³² Tadeusz Żenczykowski, *Polska Lubelska* (Warszawa: Wyd. Editions Spotkania Sp. z o.o., 1990), 114–115.

³³ Dekret PKWN z 30 X 1944 r. o dalszej częściowej mobilizacji do służby wojskowej (Dz. U. 1944, nr 10, poz. 51).

o następnych siedem roczników³⁴. Wobec tego plany sformułowania dwóch armii się nie powiodły. Utworzono 2 Armie WP, a z 3 w listopadzie 1944 r. zrezygnowano.

Obydwa akty prawne poruszały kwestię mobilizacji osób zatrudnionych w aparacie bezpieczeństwa. Dekret z 15 sierpnia 1944 r. wymieniał członków milicji i aparatu bezpieczeństwa publicznego w służbie czynnej jako grupę, która została zwolniona od konieczności stawienia się do poboru. Zwalniał także urzędników państwowych, samorządowych, pracowników instytucji prywatnych, których pracę uważano za ważną ze względu na obronność i funkcjonowanie państwa³⁵. Wszystkie wyłączone osoby uznano za „żołnierzy tymczasowo pozostawionych przez wojsko do pracy dla zabezpieczenia obronnych interesów państwa”³⁶. W tym kontekście zwolnienie od poboru oznaczało odroczenie służby, ale wiązało się z koniecznością rejestracji. Funkcjonariusze UB – podobnie jak przedstawiciele innych grup wymienionych w dekreście – musieli zgłosić się do rejonowych komend uzupełnień (dalej: RKU), aby otrzymać odpowiednie zaświadczenie, czyli tzw. reklamacje (odroczenie). W przypadku zaś zwolnienia ich z pracy w UB musieli zameldować się w RKU. Zapisy rozkazów personalnych z 1944 r. wskazują, że w momencie zwalniania funkcjonariuszy z pracy kierowano ich bezpośrednio do RKU albo do wojska³⁷.

³⁴ Do czynnej służby wojskowej zostali powołani mężczyźni urodzeni w latach: 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920 i 1925, czyli liczący 19 i 25–29 lat.

³⁵ Wśród zwolnionych od poboru byli: właściciele i dyrektorzy fabryk, zakładów przemysłowych, a także administratorzy przedsiębiorstw gospodarczych zatwierdzeni przez Powiatowe Rady Narodowe; pracownicy kolei, poczty i telegrafów oraz dróg wodnych; wysoko wykwalifikowani pracownicy i urzędnicy fabryk, przedsiębiorstw i urzędów państwowych; nauczyciele i wykładowcy szkół średnich i wyższych; osoby duchowne; jedyni żywiele rodziny i kobiety specjalistki wychowujące dzieci; Dekret PKWN z 15 VIII 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej (Dz. U. 1944, nr 2, poz. 5), art. 5.

³⁶ Takiego określenia użył gen. Bronisław Półturzycki, szef mobilizacji i formowania WP; Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: AP w Lublinie), Urząd Wojewódzki Lubelski 1944–1950 (dalej: UWL), Wydział Wojskowy, 8, Odpis pisma gen. bryg. Bronisław Półturzyckiego do wszystkich kierowników instytucji, dyrektorów urzędów i przedsiębiorstw państwowych, komunalnych i prywatnych, b.m., [wrzesień 1944 r.], 37.

³⁷ Jednego funkcjonariusza zwolniono z WUBP w Lublinie „z powodu nieposiadania kwalifikacji do pracy w UBP ze skierowaniem do wojska”. Innego w związku z niewypełnianiem obowiązków również skierowano do wojska; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie (dalej: AIPN Lu), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Lublinie (dalej: WUSW w Lublinie), 029/3, Rozkaz personalny kierownika WUBP w Lublinie kpt. Teodora Dudy, Lublin, 20 XI 1944 r., 11; Wyciąg z rozkazu nr 19 z 6 X 1944 r. kierownika RBP PKWN Stanisława Radkiewicza, b.m., b.d., 49; AIPN, MBP, 0990/2, t. 1, Rozkaz personalny nr 4 ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza z 10 I 1945 r., b.m., b.d., 21.

Nieco inaczej sprawę funkcjonariuszy ujmowały dekrety PKWN z 30 października 1944 r.³⁸ i z 22 marca 1945 r.³⁹ Według nich zarówno funkcjonariusze UB, jak i milicjanci nie podlegali powołaniu do czynnej służby wojskowej w ogóle, podobnie jak osoby do niej niezdolne ze względów zdrowotnych, osoby duchowne, zakonnice oraz kobiety wychowujące dziecko lub dzieci poniżej 16 roku życia⁴⁰. Inni wykwalifikowani urzędnicy, nauczyciele, dyrektorzy podlegali zwolnieniu na czas pełnienia swoich czynności. Nie wiadomo, jakie przesłanki stały za przyjęciem takiego rozwiązania. Było ono prawdopodobnie tymczasowe, podyktowane sytuacją wojenną, ale przetrwało do końca lat czterdziestych. Z pewnością zmieniłoby się, gdyby uchwalono nową ustawę o powszechnym obowiązku wojskowym. W latach 1945–1946 toczyły się nad nią prace, ale nie zostały sfinalizowane. Dyskutowana koncepcja nie przewidywała specjalnego potraktowania pracowników UB⁴¹. Należy zauważyć, że o uprzywilejowaniu funkcjonariuszy powszechnie wiedziano. W wydawanych corocznie zarządzeniach, w związku z poborem rekruta, MON informowało o tym, że pracowników UB, Straży Więziennej (dalej: SW) oraz Milicji Obywatelskiej (dalej: MO) nie powołuje się do czynnej służby wojskowej oraz zwalnia się ich z obowiązku stawienia się do poboru⁴². Dekret z marca 1945 r. stanowił podstawę prawną do niepowoływania pracowników aparatu bezpieczeństwa do służby wojskowej do czasu wejścia w życie nowej ustawy w lutym 1950 r.

W połowie 1945 r. głos w sprawie służby wojskowej zabrało Biuro Wojskowe Ministerstwa Administracji Publicznej (dalej: MAP). Wyjaśniło, że funkcjonariusze UB i MO, mimo że nie podlegają powołaniu do wojska, muszą zgłaszać się do rejestracji, stawiać do poboru, a także wypełnić obowiązek meldunkowy⁴³. Ministerstwo Administracji Publicznej w czerwcu

³⁸ Dekret PKWN z 30 X 1944 r. o dalszej częściowej mobilizacji do służby wojskowej (Dz.U. 1944, nr 10, poz. 51).

³⁹ Dekret z 22 III 1945 r. o częściowej mobilizacji do służby wojskowej (Dz. U. 1945, nr 11, poz. 55).

⁴⁰ Do tej samej grupy co funkcjonariuszy UB i MO zaliczono pracowników Polskich Kolei Państwowych w służbie czynnej.

⁴¹ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Departament Poboru i Uzupełnień 1945–1948 (dalej: DPU), IV.501.2.1, Projekt dekretu o powszechnym obowiązku wojskowym, b.m., [1946 r.], 404–406. Z innego pisma wynika, że projekt dekretu o powszechnym obowiązku wojskowym został przedłożony 18 VII 1945 r.; IV.501.2.12, Pismo szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień gen. bryg. Bronisława Pólturzyckiego do I wiceministra obrony narodowej, b.m., 6 VIII 1945 r., 174.

⁴² AP w Lublinie, UWL, Wydział Wojskowy, sygn. 16, Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z 15 III 1948 r., b.m., b.p.

⁴³ CAW-WBH, Szefostwo Mobilizacji i Uzupełnień (dalej: SMiU), III.368.310, Pismo szefa Departamentu Mobilizacji i Uzupełnień WP gen. [Floriana] Siwickiego do dowódców

1945 r. zwróciło się do MBP o wydawanie stosowanych zarządzeń⁴⁴. Jednak pierwsze znane regulacje resort opublikował w 1946 r., przy czym inaczej przedstawił kwestię rejestracji wojskowej funkcjonariuszy UB. Ci ostatni jej nie podlegali, w przeciwieństwie do milicjantów i strażników więziennych. Ewidencjonowaniem ich zajmowały się odpowiednie komórki w komendach MO i Wydziałach Więziennictwa WUBP. One też przekazywały listy zarejestrowanych do odpowiednich RKU⁴⁵. Zarządzenie oznaczało, że MBP porozumiało się z MON, ale nie odnalazłam stosowanych dokumentów w tej sprawie.

Ministerstwo Obrony Narodowej formułowało postulaty co do funkcjonariuszy bezpieki. W lutym 1948 r. ówczesny szef Departamentu Służby Sprawiedliwości MON i równocześnie naczelny prokurator wojskowy płk Henryk Holder⁴⁶ przygotował opinię prawną odnoszącą się do projektu zarządzenia w sprawie poboru rocznika 1927 r. Zauważył w niej, że obowiązująca ustawa z 1938 r. nie przewiduje zwolnienia funkcjonariuszy od obowiązku stawienia się do poboru. Uważał, że powinno się ich wzywać przed oblicze komisji poborowych w celu ustalenia ich stosunku do służby wojskowej. Nie powoływano by ich do armii, tylko zaliczano do służby ponadkontyngentowej do 24 roku życia. Następnie automatycznie przenoszono do rezerwy, pod warunkiem że nadal pracowaliby w UB lub MO⁴⁷. Przygotowano projekt takiego zarządzenia w 1948 r., który prawdopodobnie nie wszedł w życie⁴⁸.

poszczególnych okręgów wojskowych, b.m., 30 V 1945 r., 186–187; Pismo dyrektora Biura Wojskowego Ministerstwa Administracji Publicznej rtm. Kazimierza Albrechta, Warszawa, 23 V 1945 r., 191.

⁴⁴ Ibid., III.368.319, Pismo dyrektora Biura Wojskowego MAP ppłk. Władysław Śpiwaka do MBP, Warszawa, 16 VI 1945 r., 146.

⁴⁵ AIPN, MSW, 01225/41, Zarządzenie nr 9 w sprawie rejestracji wojskowej funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa publicznego, Warszawa, 23 V 1946 r., 30.

⁴⁶ Henryk Holder (ur. 6 VII 1914 – zm. 26 VII 1980) – adwokat, sędzia śledczy, prokurator, prokurator wojskowy. Od 1943 r. oficer WP na terenie ZSRS, w którym zajmował stanowisko prokuratora wojskowego. Od 21 VIII 1946 r. naczelny prokurator wojskowy. Następnie od 8 X 1948 r. szef Departamentu Służby Sprawiedliwości MON. 15 X 1950 r. przeniesiony do rezerwy. Pracował jako dyrektor Biura Prawnego Rady Państwa; Krzysztof Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956* (Kraków–Wrocław: Wyd. Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2005), 315.

⁴⁷ CAW-WBH, DPU, IV.501.2.444, Pismo płk. Henryka Holdera, szefa Departamentu Służby Sprawiedliwości MON i naczelnego prokuratora wojskowego do szefa Departamentu Poboru i Uzupelnień MON, b.m., 10 III 1948 r., 103.

⁴⁸ W projekcie zapisano: „Uznanych za zdolnych do służby liniowej funkcjonariuszów Milicji Obywatelskiej, Bezpieczeństwa Publicznego i Straży Więziennej [...] należy zaliczyć do ponadkontyngentu i nie powoływać do odbycia zasadniczej służby wojskowej”; *ibid.*, 105–106.

W końcu 1948 r. MON zarządziło rejestrację rezerwistów w związku z planami rozbudowy armii. Odtwarzano i porządkowano wojskową ewidencję rezerw osobowych⁴⁹, która została zniszczona w okresie wojny i okupacji, a także w wyniku sytuacji powojennej. Podlegali jej wszyscy mężczyźni urodzeni między 1900 a 1926 r. Obejmowała również kobiety w stopniu oficerskim urodzone w latach 1895–1926⁵⁰.

Między innymi z tego powodu w lutym 1949 r. utworzono w MBP Wydział Mobilizacyjny, a w WUBP powstały samodzielne sekcje mobilizacyjne⁵¹. One zarządzały ewidencją wojskową funkcjonariuszy UB, SW i MO oraz rezerwami osobowymi MBP. Załatwiały wszelkie sprawy poborowe funkcjonariuszy⁵². Wnioskowały do RKU o skreślenie z ewidencji danego pracownika i dopełniały formalności związanych z demobilizacją. W aparacie bezpieczeństwa rejestrację przeprowadzono w kilku etapach. W marcu 1949 r. przekazano do RKU listy imienne funkcjonariuszy UB, MO i SW. W maju 1949 r. w gmachach poszczególnych komend MO spisywano podoficerów, szeregowych i cywilnych pracowników MO, SW w połączeniu z przeglądem lekarskim⁵³. Między listopadem a grudniem 1949 r. ewidencjonowano funkcjonariuszy UB, oficerów MO i SW⁵⁴. Z kolei wiosną 1950 r. przygotowano wykazy kobiet zatrudnionych w strukturach UB, MO i SW⁵⁵.

⁴⁹ Jarno, *Terytorialne władze*, 210.

⁵⁰ Leszek Grot, Tadeusz Konecki i Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego* (Warszawa: Wyd. Wojskowy Instytut Historyczny, 1988), 102.

⁵¹ W Samodzielnych Sekcjach Mobilizacyjnych znajdowało się także stanowisko dla referenta ds. poboru, który zajmował się weryfikacją poborowych. W 1951 r. kwestie dotyczące funkcjonariuszy przejęły Sekcje Ewidencji Wojskowej Wydziału VI Departamentu Kadr MBP, a w WUBP Wydział Kadr. Tam również przechowywano akta osobowe funkcjonariuszy zakwalifikowanych do rezerwy MBP. Natomiast Samodzielne Sekcje Mobilizacyjne przekształcono w Samodzielne Sekcje Wojskowe; Daniel Czerwiński, *Pierwsza dekada. Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1956* (Gdańsk: Wyd. IPN, 2016), 58; AIPN, MSW, 126/80, Zakres pracy Wydziału Mobilizacyjnego MBP i Sekcji Mobilizacyjnych WUBP, Warszawa, 20 IX 1949 r., 167–169; Pismo okólne nr 23/51 dyrektora Departamentu Kadr MBP płk Mikołaja Orechwy, Warszawa, 11 VI 1951 r., 104.

⁵² Występowały do RKU z prośbą o skreślenie z ewidencji nowo przyjętych funkcjonariuszy bez stopni oficerskich. Zwolnionych ze służby kierowały do RKU w celu załatwienia wszelkich formalności.

⁵³ AIPN, MSW, 126/80, Instrukcja nr 5 o przeprowadzeniu jednorazowej rejestracji mili-cjantów i strażników więziennych, Warszawa, 13 IV 1949 r., 82–85.

⁵⁴ Ibid., Instrukcja nr 11 o jednorazowej rejestracji funkcjonariuszy UB, MO i SW, Warszawa, 15 X 1949 r., 86–89.

⁵⁵ Rejestracja obejmowała kobiety w stopniu oficerskim urodzone do 1895 r. oraz po 1913 r., które ze względu na czynną służbę wojskową, wykształcenie lub wykonywany zawód mogły być zaliczone do pomocniczej służby wojskowej lub rezerwy MBP; *ibid.*, 01225/105, Rozkaz nr 018/50 ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza, Warszawa, 11 IV 1950 r., 33.

Natomiast funkcjonariusze kontraktowi indywidualnie stawiali się przed wojskowymi komisjami rejestracyjnymi przy RKU⁵⁶.

Ustawę o powszechnym obowiązku wojskowym Sejm uchwalił 4 lutego 1950 r. Nowy akt prawny odpowiadał bieżącym potrzebom wojska. Przewidywano w latach 1950–1955 rozwój liczebny armii, który wymagał zwiększenia poboru⁵⁷. Obniżono też wiek poborowy z 21 do 20 lat i zamiast jednolitej służby wprowadzono trzy rodzaje: kadrową, terytorialną i zastępczą⁵⁸.

Ministerstwo bezpieczeństwa przyjęło ustawę z pewnym rozczarowaniem, ponieważ funkcjonariusze nie zostali wyłączeni spod jej działania. W jednej z notatek sporządzonych ok. 1955 r. dla KdsBP obwiniano MBP o zlekceważenie sprawy i zwleknięcie z konkretnymi działaniami. Niewątpliwie utrzymanie uprzywilejowanej pozycji pracowników bezpieki leżało w interesie resortu. Tymczasem nic z tym nie zrobiono, kiedy były ku temu możliwości. Podobno stało się to źródłem nieporozumień na linii безпеaka – wojsko⁵⁹.

W przededniu wejścia w życie nowej ustawy o obowiązkowej służbie wojskowej w grudniu 1949 r. MBP zakazało przyjmowania w swoje szeregi osób w wieku przedpoborowym (do 21 r.ż.) i poborowym (21 do 24 lat), jeśli nie miały uregulowanego stosunku do służby wojskowej. Rozkaz zaczął obowiązywać od 1 stycznia 1950 r. Nie dotyczył kandydatów do szkół oficerskich UBP, MO i SW⁶⁰. Nie stosowano go także wobec osób skierowanych do UB nakazami pracy⁶¹. Pozwalano zatrudniać w UB poborowych zwolnionych od służby wojskowej przez komisje poborowe RKU, ale pod warunkiem że pomyślnie przeszły komisje lekarskie służby zdrowia MBP lub WUBP i te uznały ich za zdolnych do pracy w organach bezpieczeństwa publicznego⁶². Rozkaz nie zmieniał sytuacji funkcjonariuszy zatrudnianych przed wejściem w życie nowych regulacji. Pracownicy etatowi,

⁵⁶ Ibid., 01225/80, Rozkaz nr 12 ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza, Warszawa, 11 III 1949 r., 50.

⁵⁷ Grot, Konecki i Nalepa, *Pokojowe dzieje*, 106–107.

⁵⁸ Służba zastępcza, głównie w pododdziałach i jednostkach pracy, dotyczyła osób uznawanych za obcych klasowo i ideologicznie.

⁵⁹ AIPN, MSW, 126/80, Raport do KdsBP, b.m., b.d., 274–275.

⁶⁰ Kursantów poddawano przeglądowi lekarskiemu przed rejonowymi komisjami poborowymi, które określały stopień zdolności do służby wojskowej. Jednak nie powoływano ich do wojska, tylko otrzymywali odroczenie zasadniczej służby wojskowej do czasu ukończenia szkoły; *ibid.*, Pismo wicedyrektora Departamentu Kadr MBP ppłk Aleksandra Banulewicz do komendanta Krajowego Ośrodka Szkoleniowego w Czerwińsku, b.m., 22 IX 1953 r., 68.

⁶¹ Ibid., Pismo okólne nr 60/52 dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. M. Orechwy, Warszawa, 12 XI 1952 r., 98–99.

⁶² Ibid., 01225/85, Rozkaz nr 63/49 Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego dot. uregulowania sprawy przyjmowania do służby bezpieczeństwa mężczyzn w wieku przedpoborowym, Warszawa, 29 XII 1949 r., 243.

przyjęci przed 1 stycznia 1950 r., w wieku poborowym i przedpoborowym, wykonywali nadal swoje obowiązki. Jednak nie dotyczył on funkcjonariuszy kontraktowych. Dlatego już jesienią 1949 r. zaczęto ich zwalniać, aby umożliwić im odbycie czynnej służby wojskowej⁶³. Dopuszczano przyjmowanie na kontrakty osób w wieku poborowym, którym komisje odroczyły służbę wojskową⁶⁴.

W praktyce rozkazu z 29 grudnia 1949 r. ściśle nie przestrzegano. W październiku 1952 r. dyrektor Departamentu Kadr MBP płk Mikołaj Orechwa⁶⁵ zażądał przesłania mu wykazów imiennych funkcjonariuszy UB i SW urodzonych w latach 1928–1933. Potwierdziło się, że łamie się wytyczne co do nieprzyjmowania mężczyzn z roczników poborowych i przedpoborowych. Orechwa zabronił kontynuowania owych praktyk i nakazał skierowanie tych funkcjonariuszy do właściwych wojskowych komisji poborowych i wojskowych komend rejonowych (dalej: WKR)⁶⁶. W następnym roku regulowano kwestię stosunku funkcjonariuszy do służby wojskowej z roczników 1929–1932⁶⁷. Kierowano ich na komisje poborowe. Zdolnych do służby wojskowej nie powoływano do armii, a jedynie odraczano im zasadniczą służbę na czas pracy w organach bezpieczeństwa.

Wymóg odbycia służby wojskowej zapisano w dekreście o organach bezpieczeństwa publicznego (uchwalonym 20 lipca 1954 r.) jako jeden z warunków ubiegania się o zatrudnienie. Funkcjonariuszem mógł zostać także każdy, kto nie służył w wojsku, pod warunkiem że został przeniesiony do rezerwy lub zwolniony od powszechnego obowiązku wojskowego⁶⁸.

⁶³ AIPN Lu, WUSW w Lublinie, 04/77, Rozkaz personalny nr 193 szefa WUBP w Lublinie ppłk. A. Jastrzębskiego z 29 IX 1949 r., Lublin, 30 IX 1949 r., 48. Zwolniono wówczas trzech cywilnych pracowników – montera, blacharza i elektrotechnika ze Stacji Obsługi Pojazdów Mechanicznych Kwaternistrzostwa WUBP; *ibid.*, Rozkaz personalny nr 201 szefa WUBP w Lublinie ppłk. A. Jastrzębskiego, Lublin, 12 X 1949 r., 71. Zwolniony ze służby został referent Wydziału V WUBP w Lublinie Hipolit Kołaczkowski, który otrzymał kartę powołania do wojska.

⁶⁴ AIPN, MSW, 126/80, Pismo ogólne nr 60/52 dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. M. Orechwy, Warszawa, 12 XI 1952 r., 98–99.

⁶⁵ Pułkownik Orechwa przez cały okres istnienia RBP/MBP/KdsBP kierował komórką personalną, która w tym czasie istniała pod różnymi nazwami. Był jednym z wielu oficerów sowieckich skierowanych to tworzenia aparatu bezpieczeństwa w Polsce.

⁶⁶ Wojskowe komendy rejonowe zastąpiły RKU na mocy ustawy z 4 II 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym; AIPN, MSW, 126/80, Pismo ogólne nr 60/52 dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. M. Orechwy, Warszawa, 12 XI 1952 r., 98–99.

⁶⁷ *Ibid.*, Okólnik nr 1/53 dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. M. Orechwy, Warszawa, 30 I 1953 r., 113–114.

⁶⁸ Dekret z dnia 20 VII 1954 r. o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego (Dz. U. 1954, nr 34, poz. 142), art. 4.

Akceptowano również osoby skierowane do UB nakazem pracy⁶⁹. Zasady i tryb wykonywania przez funkcjonariuszy obowiązku wojskowego miały określać odrębne przepisy uzgodnione przez MON i MBP. Do opracowania odrębnego projektu powołano specjalną komisję.

Problemy z egzekwowaniem przepisów przez UB w latach czterdziestych

Analiza materiałów źródłowych wskazuje, że w kwestii służby wojskowej funkcjonariuszy UB – a także MO – panowało zamieszanie. Wywoływał je brak znajomości dekretów, a czasem niewłaściwa ich interpretacja. Początkowo w aparacie bezpieczeństwa nie istniały żadne wewnętrzne regulacje. Sami funkcjonariusze zaś traktowali inne instytucje – w tym RKU – jako podległe władzy bezpieki⁷⁰. Niektórzy komendanci MO upierali się, że rejestracja milicjantów nie dotyczyła⁷¹. Takie samo przeświadczenie panowało wśród funkcjonariuszy UB⁷².

Od czerwca 1945 r. RKU co miesiąc przygotowywały zestawienia zarejestrowanych funkcjonariuszy (również milicjantów i kolejarzy)⁷³. Trudno było wyegzekwować od urzędów bezpieczeństwa ich nadsyłanie. W wielu częściach Polski funkcjonariusze nagminnie się nie rejestrowali. W listopadzie 1945 r. RKU w Olsztynie informowała, że prawie 95% funkcjonariuszy UB i 70% milicjantów nie dopełniło tego obowiązku⁷⁴. Tamtejszy komendant RKU naciskał na uregulowanie sprawy i pisał „skoro [urzędy bezpieczeństwa – J.D.] mają być stróżami wykonywania zarządzeń państwowych, w pierwszym rzędzie winni te zarządzenia respektować”⁷⁵. Funkcjonariusze UB tłumaczyli się brakiem rozkazów ze strony przełożonych. Szef Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: PUBP) w Ostrowi Ma-

⁶⁹ AIPN, MSW, 126/80, Pismo do wiceprezesa Rady Ministrów PRL MON marszałka Polski K. Rokosowskiego, b.m., czerwiec 1954 r., 308.

⁷⁰ W jednym ze sprawozdań pisano: „Powstają często scysje z pracownikami Wydziału Bezpieczeństwa, którzy twierdzą, że ich instytucja jest władzą nadrzędną nad RKU”. CAW-WBH, SMiU, III.368.280, Sprawozdanie z odprawy komendantów RKU w dniach 10–11 I 1945 r., b.m., 31, 32 v.

⁷¹ Ibid., III.368.158, Sprawozdanie RKU w Chełmie dotyczące współpracy z miejscową administracją, Chełm, 13 X 1944 r., 26.

⁷² CAW-WBH, DPU, IV.501.2.27, Odpis meldunku o przebiegu rejestracji RKU w Szamotułach kpt. Krygiera, Szamotuły, 18 XI 1945 r., 197.

⁷³ Ibid., IV.501.2.12, Odpis pisma do komendantów RKU DOW Łódź, b.m., 15 VII 1945 r., 118.

⁷⁴ Ibid., IV.501.2.25, Odpis meldunku komendanta RKU w Olsztynie mjr. J. Kmity o przebiegu rejestracji na podstawie rozkazu DOW nr I z 6 X 1945 r., b.m., 30 XI 1945 r., 196–198.

⁷⁵ Ibid., 198.

zowieckiej na wezwanie komendanta RKU do rejestracji jego podwładnych odpowiedział, że się nie zgłoszą, dopóki nie otrzymają dyrektyw z WUBP w Warszawie⁷⁶. Podobnie zareagował kierownik PUBP w Garwolinie, który odesłał komendanta RKU do powyższego urzędu⁷⁷. Z wielu regionów kraju napływały informacje o ignorowaniu przez kierownictwo MO i UB obowiązku rejestracji wojskowej. Nie pomagały interwencje ani wielokrotne napominania⁷⁸. Na kierownikach urzędów bezpieczeństwa oraz komendantach MO spoczywał obowiązek przesyłania wykazów imiennych pracowników do odpowiednich RKU, tymczasem nagminnie tego nie wykonywano. Nie pomagały próśby kierowane pod ich adresem podczas różnego rodzaju narad z udziałem komendantów RKU⁷⁹.

Żołnierze nieprzychylnie patrzyli na funkcjonariuszy. Raczej widziano w nich tych, którzy w bezpieczeństwie szukali azylu przed służbą w armii. Dlatego nic dziwnego, że słyszało się głosy o konieczności kierowania do UB osób, które zakończyły służbę w wojsku⁸⁰. Jesienią 1944 r., w ramach prowadzonej w MO czystki, zdecydowano o wycofaniu z niej ok. 50% składu i zastąpieniu ich żołnierzami z 1 i 2 Dywizji Piechoty⁸¹. W maju 1945 r. p.o. dowódcy Okręgu Wojskowego Pomorze ppłk Mikołaj Iwanow⁸² zwrócił się do KW MO w Gdańsku o zwolnienie z jej szeregów roczników poborowych 1922–1924 i skierowanie ich do RKU w celu mobilizacji do wojska. W piśmie wyznaczył nawet datę graniczną 15 czerwca 1945 r., do kiedy należało wypełnić jego polecenie⁸³.

⁷⁶ CAW-WBH, SMiU, III.368.319, Pismo szefa Oddziału Mobilizacyjnego Departamentu Mobilizacji i Uzupelnień WP ppłk. Teodora Bławackiego do Biura Wojskowego Ministerstwa Administracji Publicznej, b.m., 15 VI 1945 r., 74.

⁷⁷ Ibid., III.368.165, Pismo komendanta RKU Garwolin kpt. Krzeszowskiego do Departamentu Mobilizacji WP, Mińsk Mazowiecki, 11 VI 1945 r., 265.

⁷⁸ CAW-WBH, DPU, IV.501.2.27, Odpis meldunku o przebiegu rejestracji RKU w Rypinie z listopada 1945 r., b.d., 195–195v.

⁷⁹ CAW-WBH, SMiU, III.368.299, Protokół rejonowego komendanta uzupełnień w Toruniu kpt. Czesława Opolskiego z konferencji z władzami administracyjnymi w dn. 6 IV 1945 r., Toruń, 14 IV 1945 r., 124–125.

⁸⁰ Ibid., III.368.158, Pismo komendanta RKU w Kraśniku do szefa mobilizacji i formowania WP w Lublinie, b.m., 10 X 1944 r., 10.

⁸¹ Komitet Centralny PPR 19 X 1944 r. przyjął uchwałę o przeprowadzeniu gruntownej czystki; Piotr Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy* (Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2004), 76–77.

⁸² Mikołaj Iwanow (ur. 22 V 1901 – zm.?) – sowiecki oficer, oddelegowany do WP w ZSRS w marcu 1944 r. Od 12 IV 1945 r. p.o. dowódcy Pomorskiego Okręgu Wojskowego, a od maja 1945 r. był szefem Oddziału Mobilizacji i Uzupelnień, a równocześnie pełnił obowiązki zastępcy dowódcy Pomorskiego Okręgu Wojskowego; CAW-WBH, Kolekcja Teczek Akt Personalnych (dalej: TAP), 497/58/4193, Iwanow Mikołaj, Kwestionariusz osobowy, b.m., 3 XI 1944 r., 3.

⁸³ CAW-WBH, DPU, IV.501.2.12, Pismo p.o. DOW Pomorze ppłk. M. Iwanowa do KW MO w Gdańsku i Wydziału Bezpieczeństwa Urzędu Wojewódzkiego Gdańskiego, 16 V 1945 r., 4.

Działania dowódcy pomorskiego okręgu powstrzymał ówczesny szef Departamentu Poboru i Uzupełnień płk Michał Minosujew⁸⁴. Zauważył, że dowództwo okręgu nie ma prawa formułowania takich żądań. Możliwe byłoby to jedynie w przypadku obustronnego porozumienia między MON a MBP⁸⁵. W stosunku do funkcjonariuszy UB ze strony oficerów ludowego WP padały podobne propozycje. Na przykład we wrześniu 1945 r. szef Wydziału Organizacji Mobilizacji i Uzupełnień zaproponował, aby zwalnianych pracowników UB wcielać do pułków zapasowych: „Z uwagi na to, że są to ludzie przeważnie młodzi, w wieku poborowym którzy podczas służby w UB zostali wtajemniczeni w szereg spraw publicznych i po zwolnieniu wałęsają się, często rozgłaszając posiadane wiadomości”⁸⁶. Ministerstwo Obrony Narodowej również nie przychyliło się do pomysłu i obstawało przy wcielaniu ich na zasadach ogólnych.

Udział aparatu bezpieczeństwa w poborze do wojska

Dekret z 15 sierpnia 1944 r., który zwalniał funkcjonariuszy od wykonywania obowiązku wojskowego, uczynił ich równocześnie odpowiedzialnymi za przeprowadzenie rejestracji i poboru do wojska⁸⁷. Odpowiadali za utrzymanie porządku w czasie mobilizacji, ochraniali komisje poborowe i punkty zborne, ścigali osoby uchylające się od służby⁸⁸ i sami zasiadali w komisjach. Władzom bezpieczeństwa zarzucano niewywiązywanie się z powierzonych im zadań. Komendant RKU w Olecku pisał jesienią 1945 r.: „Władze bezpieczeństwa [...] muszą powagą swoją dopilnować, aby zarządzenia władz wojskowych były należycie respektowane i wypełniane, czego podczas obecnej rejestracji nie zauważono”⁸⁹. Nieprzypadkowo od wiosny 1945 r. w ramach Wydziału do Walki z Bandytyzmem MBP funkcjonowała

⁸⁴ Michał Minosujew (ur. 4 XII 1902 – zm. ?) – oficer sowiecki przydzielony w lipcu 1944 r. do WP. Zajmował stanowisko zastępcy szefa Szefostwa Mobilizacji i Uzupełnień/Departamentu Poboru i Uzupełnień. Pełnił również obowiązki szefa owego departamentu. W 1946 r. oddelegowany został do Armii Czerwonej; CAW-WBH, TAP, 497/59/6147, Minosujew Michał, Kwestionariusz osobowy, Lublin, 14 X 1944 r., 2.

⁸⁵ CAW-WBH, DPU, IV.501.2.12, Pismo p.o. szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień płk. Michała Minosujewa do DOW Pomorze, b.m., 2 VII 1945 r., 7.

⁸⁶ Ibid., Pismo szefa Wydziału Organizacji Mobilizacji i Uzupełnień do Departamentu Poboru i Uzupełnień MON, b.m., 10 IX 1945 r., 242.

⁸⁷ Dekret PKWN z 15 VIII 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej (Dz. U. 1944, nr 2, poz. 5), art. 8.

⁸⁸ CAW-WBH, SMiU, III.368.299, Pismo mjr. Żylińskiego komendanta RKU w Dębicy do DOW w Krakowie, Dębica, 3 IV 1945 r., 70.

⁸⁹ CAW-WBH, DPU, IV.501.2.25, Odpis pisma por. Franciszka Stemplewskiego, komendanta RKU Olecko do Wydziału Organizacji Mobilizacji i Uzupełnień DOW nr I, b.m., 30 XI 1945 r., 201.

Sekcja do Walki z Dezercją⁹⁰, która poszukiwała osób uchylających się od służby w ludowym WP i ścigała dezertersów.

Każdego roku na kilka tygodni przed planowanym poborem do UB trafiały listy rekrutów do zaopiniowania. Domagano się, aby bezpieka przygotowała krótką informację o każdym z nich i podała – co najmniej – przynależność partyjną i poglądy polityczne⁹¹. W październiku 1946 r. szef Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego informował, że większość urzędów bezpieczeństwa nie wywiązała się z tego zadania⁹². Także RKU miały wiele zastrzeżeń do pracy policji politycznej: począwszy od kwestii lekceważenia opinii, przez ich zbytnią ogólnikowość, po zarzut przekazywania fałszywych charakterystyk⁹³. Z czasem coraz lepiej oceniano zaangażowanie UB na tym polu. Niektórzy szefowie PUBP podchodzili do sprawy z zaangażowaniem. O jednym z nich pisało: „W wydawaniu opinii na poborowych wyróżnił się szef UB w Wysokim Mazowieckim, który pracował rzeczywiście z przejęciem i dostarczył dokładnego obrazu o poborowych ze swego powiatu”⁹⁴.

Każdego roku w komisjach poborowych zasiadali funkcjonariusze UB. Mieli strzec, aby „pobór odbył się zgodnie z przepisami wydanymi przez MON i aby nie zaistniały fakty nadużyć” – pisał w rozkazie jeden z szefów WUBP, a ponadto funkcjonariusze UB wykorzystywali swoją obecność „dla celów operacyjnych”⁹⁵. Niektórzy osobiście rozmawiali z każdym poborowym⁹⁶. Najlepiej w takich sytuacjach sprawdzali się lokalni funkcjonariusze, którzy znali okolice i ich mieszkańców. Można przypuszczać, że negatywne opinie przygotowane przez UB decydowały o niewcieleniu danego mężczyzny do armii⁹⁷. Od 1949 r. osoby „niepewne politycznie” kierowano do Wojskowych Batalionów

⁹⁰ Zlikwidowano je w styczniu 1946 r. w związku z przekształceniem dotychczasowego Wydziału Walki z Bandytyzmem w Departament VII, a dwa miesiące później w Departament III.

⁹¹ CAW-WBH, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr VII (dalej: DOW nr VII), IV.510.7.87, Pismo szefa Sztabu DOW nr VII do RKU, b.m., 21 XI 1946 r., 235.

⁹² CAW-WBH, DPU, IV.501.2.1, Meldunek specjalny szefa GZ PW WP płk. Janusza Zaryckiego dotyczący poboru rocznika 1925, b.m., 4 X 1946 r., 478.

⁹³ Ibid., IV.501.2.63, Sprawozdanie o poborze dowódcy DOW nr III gen. dyw. Wiesiewoła Strażewskiego, Poznań, 14 V 1947 r., 64.

⁹⁴ Ibid., IV.501.2.61, Sprawozdanie komendantów RKU z poboru rocznika 1926 z 1947 r., b.m., b.d., 140. Również funkcjonariusz UB z pow. mławskiego „znał dobrze okolice i mógł udzielić informacji ze strony politycznej o każdym poborowym”.

⁹⁵ Rafał Kościański, oprac., *Aparat bezpieczeństwa w województwie poznańskim 1945–1956. Wybrane kierunki i metody* (Poznań–Warszawa: Wyd. IPN, 2021), 269–270.

⁹⁶ CAW-WBH, DPU, IV.501.2.61, Sprawozdanie komendantów RKU z poboru rocznika 1926 z 1947 r., b.m., 125.

⁹⁷ Ibid., IV.501.2.64, Pismo szefa sztabu DOW nr IV gen. Floriana Siwickiego do szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień MON, b.m., 9 X 1947 r., 31; IV.501.2.61, Pismo szefa

Górnicych⁹⁸. Tę formę zastępczej służby wojskowej oficjalnie wprowadziła ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z 1950 r.

Przyczyny wstępowania do UB

Różne motywacje decydowały o zgłaszaniu się ludzi do pracy w UB. Wśród nich wymienia się przesłanki ideologiczne (w przypadku komunistów lub członków Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej/Armii Ludowej), podnosi się kwestie awansu społecznego, poczucia władzy towarzyszącej zajmowanemu stanowisku, korzyści materialnych i niematerialnych czy koligacji rodzinnych⁹⁹. Czy wyłączenie funkcjonariuszy z obowiązkowej służby wojskowej mogło być także jedną z nich? Odpowiedziałabym na to pytanie twierdząco. Na ten czynnik nie zwraca się jednak uwagi. Wszakże – jak zauważali sami funkcjonariusze podczas narad w MBP – w ich szeregach znaleźli się w dużej mierze ludzie przypadkowi¹⁰⁰.

Trudno odnaleźć informacje źródłowe, które pozwoliłyby odpowiedzieć na pytanie, jak istotną motywacją do pracy w aparacie bezpieczeństwa było zwolnienie funkcjonariuszy z obowiązku służby wojskowej. Zwracano na to uwagę incydentalnie przy okazji organizowanych narad personalnych. W 1947 r. naczelnik Wydziału III Zarządu Personalnego MBP, kpt. Antoni Kudliński¹⁰¹, podczas omawiania wyników spisu statystycznego zauważył, że część młodych ludzi prawdopodobnie przychodzi do pracy, aby uniknąć

sztabu DOW nr IV płk. dypl. Stanisława Małka do Departamentu Poboru i Uzupełnień MON, b.m., 22 V 1947 r., 157.

⁹⁸ Ludwik Szuba, „Działalność Wojskowych Batalionów Górnicych w latach 1949–1956”, *Czasy Nowożytnie* 15 (2003): 195–222; Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy*, 238–247.

⁹⁹ Mariusz Mazur, „Eksperymenty Philipa Zimbardo, Stanleya Milgrama i Theodora Adorno a badanie aparatu bezpieczeństwa”, w *W stronę antropologii „bezpieki”*. *Niekla-syczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej*, red. Syrnyk, Agnieszka Klarman, Mazur i Eugeniusz Kłosek (Wrocław: Wyd. IPN, 2014), 179–180; Klementowski, *Utrwalacze władzy ludowej. Kadry powiatowego aparatu bezpieczeństwa w Lubinie w latach 1945–1975* (Warszawa–Wrocław–Lubin: Wyd. IPN, Muzeum Historyczne w Lubinie, 2021), 184–185.

¹⁰⁰ Zob. AIPN, MBP, 1572/2454, Referat wygłoszony 13 IV 1949 r. podczas krajowej odpra-wy personalnej, b.m., 150, 177.

¹⁰¹ Antoni Kudliński (ur. 1911 – zm. 1975) – w latach 1944–1954 funkcjonariusz aparatu bezpieczeństwa. Od 15 X 1944 r. do końca sierpnia 1946 r. pracował w WUBP w Lubli-nie jako zastępca kierownika Wydziału Cenzury Wojennej, a następnie naczelnik Wydziału Personalnego. Od 1 IX 1946 r. zatrudniony w Biurze Personalnym/Zarządzie Personalnym/Departamencie Kadr MBP jako naczelnik Wydziału III/IV. Od grudnia 1954 r. do 1958 r. zatrudniony w MSW; „Antoni Kudliński”, *Biuletyn Informacji Publicznej IPN*, dostęp sierpień 10, 2023, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/129554>.

wojska¹⁰². Podczas gdy w całym aparacie bezpieczeństwa osoby w wieku przedpoborowym stanowiły 18% funkcjonariuszy, w komendanturach ten odsetek osiągnął 30%. Postulował wprowadzić pewne ograniczenia, przynajmniej w niektórych komórkach i nie przyjmować poborowych. W zapisie narady nie odnotowano, aby temat wywołał dyskusję. Nie odnalazłam żadnych informacji, które by wskazywały na podejmowanie jakichkolwiek działań w tym kierunku. Dużo poważniejszą bolączką był wszakże brak odpowiednich kandydatów do pracy w UB niż zawężanie potencjalnej bazy do ich rekrutacji. Problem zauważali poszczególni funkcjonariusze zatrudnieni w komórkach powiatowych. Zwrócił na to uwagę pracownik WUBP w Lublinie, który w listopadzie 1944 r. przyjechał do PUBP w Krasnymstawie na inspekcję. W trakcie wizyty zauważył, że przyjmuje się do pracy „przede wszystkim elementy niepewne, które chcąc uchronić się od poboru wojskowego zgłaszają się do pracy”¹⁰³. Również w innych powiatowych urzędach w woj. lubelskim odnotowywano, że instytucja ta stawiała się schronieniem przed służbą w wojsku¹⁰⁴. Oczywiście nie dotyczyło to tylko urzędów bezpieczeństwa. Wiele instytucji, które na podstawie dekretów mogły reklamować swoich pracowników, postrzegano jako atrakcyjne miejsce zatrudniania dla chcących uniknąć poboru¹⁰⁵. Za uchylanie się poborowych od służby groziła kara więzienia, a w czasie wojny nawet kara śmierci¹⁰⁶.

Spotkałam jeden przypadek funkcjonariusza, któremu zarzucano, że: „Wstąpił [...] do pracy w Org[anach] B[ezpieczeństwa] P[ublicznego] nie z przekonania, raczej z myślą trwałego uchylania się od służby wojskowej i od brania czynnego udziału w walce z niemieckim faszyzmem (nie chciał iść na front), gdyż wolał pracować w miejscu, gdzie nie podlegało się mobilizacji do Wojska Polskiego, ponieważ ww. jako oficer przedwojenny (ppor.), jego obowiązkiem było od razu zgłosić się po ogłoszeniu

¹⁰² AIPN, MBP, 1572/2452, Protokół z krajowej odprawy personalnej z 29 V 1947 r., b.m., 6.

¹⁰³ AIPN Lu, WUSW w Lublinie, 055/2, Raport z inspekcji w PUBP w Krasnymstawie, Lublin, 30 XI 1944 r., 28.

¹⁰⁴ Na przykład kierownik PUBP w Białej Podlaskiej w 1945 r. podobno był niepopularny przez „część funkcjonariuszy «nieuświadomionych, nowoprzybyłych i niezatwierdzonych, którzy [...] w urzędzie znaleźli schronienie przed wcieleniem ich do służby wojskowej»”; AIPN Lu, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białej Podlaskiej, 0236/280, Raport pracowników PUBP w Białej Podlaskiej do kierownika WUBP w Lublinie mjr. Faustyna Grzybowskiego, Biała Podlaska, 19 IV 1945 r., 22.

¹⁰⁵ CAW-WBH, SMiU, III.368.158, Sprawozdanie RKU w Przemysłu dotyczące nastrojów ludności w stosunku do władz poborowych, Przemysł, 13 X 1944 r., 12.

¹⁰⁶ Artykuł 117 § 1 i 2 Kodeksu karnego Wojska Polskiego z 30 IX 1944 r. przewidywał karę do 2 lat więzienia, karę aresztu lub skierowania do oddziału karnego, a w czasie wojny karę więzienia albo karę śmierci (Dz.U. 1944, nr 6, poz. 27).

Manifestu PKWN¹⁰⁷. Stanisław Repelewski, bo o nim mowa, od września 1944 r. kierował Wydziałem Finansowym WUBP w Lublinie. W 1933 r. ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Piechoty w Tomaszowie Lubelskim. Potem przez dwa lata studiował prawo na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W momencie rozpoczęcia pracy w UB posiadał stopień ppor. rezerwy piechoty, a po dziewięciu miesiącach awansował na podporucznika. Zwolniono go z pracy 19 marca 1949 r. ze względu na jego postawę polityczną¹⁰⁸, a dodatkowo zarzucano mu nacjonalizm i wrogi stosunek do ówczesnej rzeczywistości¹⁰⁹. Oskarżenia, których ofiarą padł Repelewski, przede wszystkim adresowano do funkcjonariuszy obcych ideologicznie i z niewłaściwych warstw społecznych, wobec tych, których z czasem uznano za „element” nieodpowiedni we własnych szeregach.

Nieporozumienia między MON a MBP

Dla MON funkcjonariusze UB byli potencjalnymi żołnierzami. Każda z instytucji realizowała własne plany mobilizacyjne na wypadek wojny. Sztab Generalny WP zgodził się, aby aparat bezpieczeństwa tworzył oddzielne rezerwy osobowe¹¹⁰. Opracowaniem takiego projektu zajmowało się między innymi istniejące od 14 maja 1951 r. Biuro Wojskowe MBP, które odpowiadało za przygotowanie resortu do funkcjonowania w warunkach przyszłych działań wojennych¹¹¹ i przygotowywało etaty MBP dla czasu wojny. Zakładano, że w razie wybuchu konfliktu ich liczbę w przypadku UB i SW należałoby zwiększyć o 20%, a MO o 40%¹¹².

¹⁰⁷ AIPN Lu, WUSW w Lublinie, 028/242, Raport w sprawie Stanisława Repelewskiego, Lublin, 5 II 1948 r., 37.

¹⁰⁸ Został zwolniony jako osoba niepewna politycznie. Podobno w czasie referendum ludowego w 1946 r. głosował na listę Polskiego Stronnictwa Ludowego, utrudniał funkcjonariuszom UB uczestnictwo w zebraniach komórki PPR, a także wrogo wypowiadał się na temat ZSRS; *ibid.*, Charakterystyka por. Stanisława Repelewskiego, b.m., b.d., 34.

¹⁰⁹ *Ibid.*, Raport w sprawie Stanisława Repelewskiego do Wydziału ds. Funkcjonariuszy MBP, Lublin, 5 II 1948 r., 37.

¹¹⁰ AIPN, MSW, 1055/48, Sprawozdanie z pracy mobilizacyjnej prowadzonej przez Biuro Wojskowe MBP od maja 1951 r. do maja 1953 r., Warszawa, 27 IV 1953 r., 109.

¹¹¹ Naczelnikiem Biura Wojskowego został płk Roman Grabowski; Bagiński i Kamila Churska-Wołoszczak, „Grabowski Roman”, w *Leksykon bezpieki*, t. 3, red. Bagiński i Dźwiągół (Warszawa: Wyd. IPN, 2022), 385.

¹¹² AIPN, MSW, 126/80, Notatka służbowa w sprawie rezerw osobowych MBP dyrektora Biura Wojskowego płk. Romana Grabowskiego i dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. Mikołaja Orechwy, Warszawa, 17 IV 1953 r., 199.

W lecie 1950 r. MBP przesłało do MON projekt rozkazu w sprawie tworzenia rezerw osobowych¹¹³. Pierwsza propozycja nie zyskała aprobaty władz wojskowych. Resort chciał przenosić do rezerwy wszystkich zwolnionych funkcjonariuszy w stopniu oficerskim, a także tych bez stopni, jeśli tylko posiadali odpowiednie kwalifikacje i wykształcenie¹¹⁴. Stawiano im warunek odpowiedniego pochodzenia klasowego i ideowości rozumianej jako oddanie „demokracji ludowej”. Zastrzeżenia MON budziło zaliczanie do rezerwy wszystkich zwolnionych funkcjonariuszy bez względu na podstawę wypowiedzenia¹¹⁵. Osoby niespełniające tych wymogów planowano kwalifikować do rezerwy MON. Projekt zawierał także zapis, że zwalnianych funkcjonariuszy powinno się kierować do RKU w celu uregulowania ich stosunku do służby wojskowej.

Ponadto MON zauważyło w przesłanym projekcie jeszcze kilka innych niespójności. Za chybiłą uznało podstawę prawną¹¹⁶. Przygotowanie rozporządzenia wymagało wydania nie jednego, a co najmniej trzech różnych zarządzeń. Pod wpływem tych sugestii MBP zmodyfikowało projekt. Konsultacje z MON trwały co najmniej trzy lata, ponieważ dopiero w marcu 1953 r. przygotowano dokument dotyczący „uporządkowania i zwiększenia zasobu podoficerów i szeregowych rezerwy UBP i SW”. Wyróżniono w nim dwie kategorie osób, z których tworzono rezerwę MBP. Osoby te podlegałyby powołaniu do służby w aparacie bezpieczeństwa w przypadku wybuchu wojny. Do pierwszej kwalifikowano funkcjonariuszy zwolnionych na własną prośbę, z powodu podjęcia przez nich innej pracy zawodowej bądź studiów, bądź ze względów zdrowotnych. Do drugiej – wydalonych za drobne wykroczenia służbowe

¹¹³ CAW-WBH, Biuro Prawne MON, 1394/1968/162, Pismo szefa Departamentu Personalnego MON płk. Józefa Turckiego do szefa Departamentu Służby Sprawiedliwości MON, Warszawa, 8 IX 1950 r., 15–16; AIPN, MSW, 126/80, Zakres pracy Wydziału Mobilizacyjnego MBP i Sekcji Mobilizacyjnych WUBP, Warszawa, 20 IX 1949 r., 168.

¹¹⁴ CAW-WBH, Biuro Prawne MON, 1394/1968/162, Odpis projektu rozkazu w sprawie utworzenia rezerw osobowych służby bezpieczeństwa publicznego, 27–28. Zaliczano do nich funkcjonariuszy zatrudnionych w pionach operacyjnych Departamentu I, II, III, IV, V, VII, Śledczego, „A”, Biura ds. Funkcjonariuszy, a także technicznych i pomocniczych: referentów kadrowych, służby zdrowia, wydziałów łączności.

¹¹⁵ Ibid., Pismo płk. Józefa Turckiego szefa Departamentu Personalnego MON do szefa Departamentu Służby Sprawiedliwości MON, Warszawa, 8 IX 1950 r., 15; AIPN, MSW, 126/80, Okólnik nr 3/53 naczelnika Wydziału VI Departamentu Kadr MBP mjr Antoniego Kudlińskiego, Warszawa, 11 III 1953 r., 7–9.

¹¹⁶ MBP powoływało się na dekret z 3 IV 1948 r. o służbie wojskowej oficerów Wojska Polskiego jako podstawę prawną tworzenia rezerw osobowych MBP. Tymczasem MON zwróciło uwagę, że jedyną podstawą prawną do wydania takiego zarządzenia powinna być ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z 4 II 1950 r.; CAW-WBH, Biuro Prawne MON, 1394/1968/162, Pismo Włodzimierza Winawera, Sędziego NSW, do szefa Oddziału VI Sztabu Generalnego WP, Warszawa, 21 IX 1950 r., 26.

i dyscyplinarne, zastrzeżenia natury politycznej (np. przynależność do Armii Krajowej lub Batalionów Chłopskich), zwolnionych za podpisanie przez członków rodziny niemieckiej listy narodowościowej III i IV kategorii, ale również tych, którzy zawarli związek małżeński bez zezwolenia przełożonych, pod warunkiem, że pozytywnie oceniano ich pracę w resorcie. Kwalifikowano osoby zwolnione między styczniem 1949 r. a kwietniem 1953 r. do 50 r.ż. Ewidencję rezerw MBP prowadziły odpowiedzenie WKR¹¹⁷.

Kwestią problematyczną dla MBP było powoływanie szeregowych rezerwy na ćwiczenia wojskowe, a oficerów rezerwy na zebrania kontrolne¹¹⁸. Według dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. Orechwy oficerowie rezerwy będący funkcjonariuszami UB mieli być masowo wzywani na tego rodzaju zgrupowania¹¹⁹. W 1954 r. na trzymiesięczne ćwiczenia wojskowe powołanie otrzymało łącznie 115 funkcjonariuszy UB, z czego w 72 przypadkach je odroczone. Rok później 58, z czego 19 odroczone¹²⁰. Nie wydaje się, aby te liczby świadczyły o powszechności zjawiska. Choć niewątpliwie trzymiesięczna nieobecność oficera, zwłaszcza operacyjnego, komplikowała poczynania bezpieki. Decydenci w aparacie bezpieczeństwa obawiali się dezorganizacji swoich działań z tego powodu¹²¹. Ministerstwo proponowało, aby po odbyciu służby wojskowej zwolnić funkcjonariuszy BP, MO i SW z tego obowiązku za wyjątkiem osób zaliczonych do marynarki, lotnictwa, broni pancernej, a także innych deficytowych służb, jeśli nie zajmowali stanowisk kierowniczych w UB¹²². Problemy brały się stąd, że po ogłoszeniu dekretu o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego 20 lipca 1954 r. oba ministerstwa nie wydały przepisów regulujących zasady oraz tryb „wykonywania przez funkcjonariuszy powszechnego obowiązku wojskowego”. W październiku 1954 r. płk Orechwa prosił ministra bezpieczeństwa publicznego gen. Stanisława Radkiewicza¹²³ o zajęcie jednoznacznego

¹¹⁷ AIPN, MSW, 126/80, Okólnik nr 3/53 naczelnika Wydziału VI Departamentu Kadr MBP mjr Antoniego Kudlińskiego, Warszawa, 11 III 1953 r., 7–9.

¹¹⁸ Ibid., Odpis zarządzenia Sztabu Generalnego WP nr 017 z 6 III 1954 r., b.m., 61–63.

¹¹⁹ Ibid., Pismo dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. Mikołaja Orechwy do ministra BP gen. dyw. S. Radkiewicza, Warszawa, 2 X 1954 r., 282.

¹²⁰ Oficerom rezerwy przysługiwało odroczenie tylko raz w roku; *ibid.*, Pismo wicedyrektora Departamentu Kadr i Szkolenia ppłk. Stefana Młynarczyka do przewodniczącego KdsBP Dworakowskiego, Warszawa, 11 VII 1955 r., 185–186.

¹²¹ Ibid., Raport do KdsBP odnoszący się do ustawy z 4 II 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, b.m., [1955 r.], 275.

¹²² Ibid., Pismo dowódcy wojsk wewnętrznych gen. bryg. J. Hibnera do szefa sztabu MON gen. J. Brodzińskiego, Warszawa, 13 X 1954 r., 295–300; Uwagi dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. M. Orechwy, Warszawa, 18 X 1954 r., 302.

¹²³ Stanisław Radkiewicz (ur. 1903 – zm. 1987) – przedwojenny komunista, w latach 1944–1954 kierownik RBP/ minister bezpieczeństwa publicznego. Następnie minister Państwowych

stanowiska w tej sprawie i proponował, aby przyjąć projekt zarządzenia wypracowany przez komisję z jego udziałem¹²⁴. Tymczasem oba ministerstwa miesiącami wymieniały się pismami. Do końca istnienia MBP, a potem KdsBP, stosowane zarządzenia nie weszły w życie.

Stanowiska obu ministerstw odzwierciedlały ich własne interesy¹²⁵. Ministerstwo Obrony Narodowej opowiadało się za powoływaniem funkcjonariuszy MBP/KdsBP na ćwiczenia wojskowe, a w razie mobilizacji lub wojny zwolnieniem ich z obowiązku służby wojskowej na zasadzie indywidualnej reklamacji. Z kolei specjalna komisja MBP (w składzie: gen. Juliusz Hibner, płk Zbigniew Paszkowski¹²⁶, płk Orechwa, płk Roman Grabowski, mjr Maria Zorska¹²⁷) uważała, że stanowisko to „nie odpowiada interesom [...] resortu, jako formacji zorganizowanej na wzór wojskowy i uzbrojonej”¹²⁸. Obstawali przy wyłączeniu funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa (w razie mobilizacji lub wojny) z wykonywania powszechnego obowiązku wojskowego, a zwłaszcza funkcjonariuszy aparatu operacyjnego, śledczego, administracyjnego i gospodarczego. Resort obawiał się paraliżu swojej pracy w sytuacji wojennej. Ponadto opowiadano się za wyłączeniem z ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym funkcjonariuszy na stanowiskach kierowniczych od kierownika sekcji wzwyż oraz funkcjonariuszy w służbie łączności, którzy mieli zostać także wyłączeni z ewidencji wojskowej WKR.

Podsumowanie

W publikacjach, które podejmowały społeczne aspekty funkcjonowania wojska, podkreśla się, że zasadnicza służba wojskowa była „podstawowym obowiązkiem młodych mężczyzn” i głównym ich doświadczeniem

Gospodarstw Rolnych; Szwaagrzyk, red., *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1 (Warszawa: Wyd. IPN, 2005), 17.

¹²⁴ AIPN, MSW, 126/80, Pismo dyrektora Departamentu Kadr MBP płk. Mikołaja Orechwy do ministra BP gen. dyw. S. Radkiewicza, Warszawa, 2 X 1954 r., 282.

¹²⁵ Ibid., Pismo [Komisji MBP] do KdsBP, Warszawa, 21 V 1955 r., 252–256.

¹²⁶ Zbigniew Paszkowski (ur. 28 VII 1913 – zm. 1975) – w latach 1945–1955 funkcjonariusz aparatu bezpieczeństwa. Był m.in. zastępcą kierownika WUBP w Łodzi i szefem UBP dla m.st. Warszawy. We wspomnianym czasie był sekretarzem KdsBP. Od 1956 r. do 1963 r. pracował w MSW. „Zbigniew Paszkowski”, Biuletyn Informacji Publicznej IPN, dostęp sierpień 10, 2023, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/41205>.

¹²⁷ Maria Zorska (ur. 14 I 1902 r. – zm. 1987) – absolwentka prawa Uniwersytetu Warszawskiego i działaczka KPP, w latach 1945–1955 pracowała w komórce prawnej w MBP. Od 1947 r. zatrudniona była na stanowisku naczelniczki Wydziału Prawnego Gabinetu Ministra. W latach 1955–1960 pracowała w MSW; AIPN, MSW, 0194/955, Akta osobowe Marii Zorskiej.

¹²⁸ Ibid., 126/80, Pismo [Komisji MBP] do KdsBP, Warszawa, 21 V 1955 r., 253.

socjalizującym¹²⁹. Zapomina się, że przez pierwszych kilka lat Polski Ludowej wyłączono z niej funkcjonariuszy komunistycznego aparatu represji. Zwolnienie od służby w wojsku w połączeniu z możliwością szybkiego awansu na stopień podoficerski lub oficerski niewątpliwie zachęcało niektóre osoby do wstępowania w szeregi UB. Nie docenia się znaczenia tej kwestii przy omawianiu motywacji osób, które zgłaszały się do pracy w tej instytucji. W konsekwencji powojennych regulacji prawnych w bezpieczeństwie w latach 1944–1956 dominowały osoby bez żadnego doświadczenia wojskowego – stanowiły między 56 a 63% zatrudnionych. Jednak służba ta nie cieszyła się społecznym szacunkiem, na jaki mogli liczyć żołnierze ludowego WP, nawet mimo ich zaangażowania w zwalczanie polskiego podziemia niepodległościowego.

Wyjątkowe potraktowanie funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa co do wykonywania przez nich obowiązku wojskowego określały powojenne dekrety z 1944 i 1945 r. Sytuacja ta rodziła różnego rodzaju problemy. Funkcjonariusze nagminnie omijali przepisy obowiązku rejestracji wojskowej w RKU. Do służby zorganizowanej na wzór wojskowy i uzbrojonej trafiali ludzie bez przeszkolenia i przygotowania, nieobeznani z zasadami panującymi w wojsku, którzy nie znali drylu i wojskowego stylu życia. Relacje między żołnierzami ludowego WP a funkcjonariuszami UB bywały napięte. Żołnierze wypowiadali się nieprzychylnie na ich temat i widzieli w nich ludzi, którzy „nie chcą służyć w wojsku”¹³⁰. Darzyli ich niechęcią. Dochodziło między nimi do zatargów, awantur, a nawet regularnych walk. Zwłaszcza oficerów ludowego WP raziło nieoddawanie im honorów przez pracowników bezpieki lub czynienie tego w sposób niedbały¹³¹. Funkcjonariuszom brakowało automatyzacji zachowań, które wyrabiała służba w wojsku. Nie przywiązywali wagi do munduru. Niejednokrotnie widywano ich

¹²⁹ Jarosław Pałka, „Ludowe Wojsko Polskie w systemie władzy”, w *Sprzeczne narracje... Z historii powojennej Polski 1944–1989*, red. Robert Spałek (Warszawa: Wyd. IPN, 2020), 195; Dariusz Jarosz i Grzegorz Miernik, „Pobór, wcielenie, «pruska dyscyplina», dezercje. Wstęp do badań nad historią społeczną służby wojskowej w stalinowskiej Polsce (1950–1955)”, *Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały* 16 (2018): 41–84, <https://doi.org/10.12775/Polska.2018.02>.

¹³⁰ CAW-WBH, Dowództwo 14 Dywizji Piechoty, IV.521.14.70, Raport zastępcy dowódcy 45 pułku piechoty ds. polityczno-wychowawczych kpt. Sentowskiego od 18 II 1946 r. do 2 III 1946 r. do zastępcy dowódcy 14 DP ds. polityczno-wychowawczych, m.p., 1 III 1946 r., 123.

¹³¹ CAW-WBH, DOW nr VII, IV.510.7.47, Wypadki na terenie Garnizonu miasta Lublina od dnia 16 VIII godz. 12.00 do dnia 17 VIII godz. 12.00, [Lublin], 19 VIII 1946 r., 89; IV.510.7.329, Meldunek dowódcy 42 pp. mjr. Antoniego Stanickiego do dowódcy Okręgu Wojskowego nr VII, m.p., 10 VII 1946 r., 71; AIPN, MSW, 01225/26, Rozkaz nr 70 ministra bezpieczeństwa publicznego w sprawie stosownego zachowania się funkcjonariuszy i ubioru w miejscach publicznych, Warszawa, 7 XII 1945 r., 161–162.

„niechlujnie ubranych, brudnych, nieogolonych, porozpinanych”¹³². Otrzymywali stopnie oficerskie, mimo że większość nie miała przeszkolenia wojskowego. To z pewnością rodziło zawiść, uprzedzenia i przekładało się na wzajemne traktowanie. Niewątpliwie zwolnienie funkcjonariuszy od służby podtrzymywało w nich przeświadczenie, że stali ponad prawem, zwłaszcza w latach czterdziestych. Bezpiekę wyłączono z części obowiązków wynikających ze służby wojskowej, ale równocześnie uczyniono odpowiedzialną za proces nadzoru nad poborem kolejnych roczników. Funkcjonariusze czuwali nad tym, aby w szeregi „ludowego” wojska nie dostali się zatwardziali jego „wrogowie”.

Po 1950 r. do pracy w aparacie bezpieczeństwa – przynajmniej teoretycznie – przyjmowano tylko osoby po zasadniczej służbie wojskowej. W praktyce jeszcze na początku lat pięćdziesiątych nie we wszystkich urządach ściśle się do tego stosowano. Wraz z uchwalaniem dekretu o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego w 1954 r. wpisano ten obowiązek jako jeden z warunków ubiegania się o pracę.

Na tle wypełniania przez funkcjonariuszy obowiązkowej służby wojskowej dochodziło do nieporozumień między MON a MBP/KdsBP. Każda ze służb opracowywała plany działań w warunkach wybuchu nowego konfliktu zbrojnego. Bezpieka również tworzyła rezerwy osobowe na wypadek wojny spośród zwolnionych funkcjonariuszy i oczekiwała przywilejów ze strony MON, które godziło się na reklamacje części rezerwistów na ogólnych zasadach dla potrzeb aparatu bezpieczeństwa. MBP/KdsBP domagało się zwolnienia ich z automatu. Jednak do końca 1956 r. te kwestie nie zostały wyjaśnione i uregulowane.

W badaniach nad aparatem bezpieczeństwa wciąż mało uwagi poświęca się specyficznym warunkom służby zatrudnionych w nim osób. Mam nadzieję, że omówione zagadnienie pozwoli na lepsze zrozumienie funkcjonowania komunistycznej policji politycznej i zachęci innych historyków do dalszych analiz nad różnymi aspektami bezpieczeństwa jako organizacji zbudowanej na wzór wojskowy. Warto w przyszłości rozwinąć wątek relacji pomiędzy aparatem bezpieczeństwa a wojskiem i zdiagnozować przyczyny wzajemnych uprzedzeń i konfliktów.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego
Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego

¹³² AIPN, MSW, 01225/26, Rozkaz nr 70 ministra bezpieczeństwa publicznego w sprawie stosownego zachowania się funkcjonariuszy i ubioru w miejscach publicznych, Warszawa, 7 XII 1945 r., 161–162.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie
Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białej Podlaskiej
Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Lublinie
Archiwum Państwowe w Lublinie
Urząd Wojewódzki Lubelski 1944–1950
Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
Biuro Prawne MON
Departament Poboru i Uzupełnień
Dowództwo 14 Dywizji Piechoty
Dowództwo Okręgu Wojskowego nr VII (lubelskiego)
Kolekcja Teczek Akt Personalnych
Szefostwo Mobilizacji i Uzupełnień

Akty prawne

Dekret PKWN z 15 VIII 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej (Dziennik Ustaw 1944, nr 2, poz. 5).
Dekret PKWN z 30 X 1944 r. o dalszej częściowej mobilizacji do służby wojskowej (Dziennik Ustaw 1944, nr 10, poz. 51).
Dekret z 20 VII 1954 r. o służbie w organach bezpieczeństwa publicznego (Dziennik Ustaw 1954, nr 34, poz. 142).
Dekret z 22 III 1945 r. o częściowej mobilizacji do służby wojskowej (Dziennik Ustaw 1945, nr 11, poz. 55).
Ustawa z 4 II 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Dziennik Ustaw 1950, nr 6, poz. 46).
Ustawa z 9 IV 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Dziennik Ustaw 1938, nr 25, poz. 220).

Opracowania

Bagieński, Witold, i Kamila Churska-Wołoszczak. „Grabowski Roman”. W *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*. T. 3. Red. Witold Bagieński i Magdalena Dźwigał, 379–393. Warszawa: Wyd. IPN, 2022.

Bagieński, Witold, i Magdalena Dźwigał. „Wstęp”. W *Leksykon bezpieki Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*. T. 1. Red. Witold Bagieński i Magdalena Dźwigał, 13–32. Warszawa: Wyd. IPN, 2020.

Bulhak, Władysław. „W poszukiwaniu porównawczej syntezy aparatu represji w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1954. Uwagi na temat pracy Molly Pucci, «Security empire. The Secret Police in Communist Eastern Europe», New Haven – London: Yale University Press 2020, ss. 378”. *Aparat Represji w Polsce Ludowej* nr 19 (2021): 943–975. <https://doi.org/10.48261/ARPL211926>.

Czerwiński, Daniel. *Pierwsza dekada. Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1956*. Gdańsk: Wyd. IPN, 2016.

Grot, Leszek, Tadeusz Konecki, i Edward Nalepa. *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*. Warszawa: Wyd. Wojskowy Instytut Historyczny, 1988.

Gumiela, Martin. „«Całe życie walczyłem o wyzwolenie klasy robotniczej» – próba analizy partykularnej koncepcji moralności wysokich funkcjonariuszy MBP oraz

- jej geneza”. W *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*. Red. Robert Klementowski, Kamila Mikołajczak i Jarosław Syrnyk, 66–83. Wrocław–Warszawa: Wyd. IPN, 2020.
- Jarno, Witold. *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949. Organizacja i działalność okręgów wojskowych*. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 2011.
- Jarosz, Dariusz, i Grzegorz Miernik. „Pobór, wcielenie, «pruska dyscyplina», dezercje. Wstęp do badań nad historią społeczną służby wojskowej w stalinowskiej Polsce (1950–1955)”. *Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały* nr 16 (2018): 41–84. <https://doi.org/10.12775/Polska.2018.02>.
- Klementowski, Robert. *Utrwalacze władzy ludowej. Kadry powiatowego aparatu bezpieczeństwa w Lubinie w latach 1945–1975*. Warszawa – Wrocław – Lubin: Wyd. IPN, Muzeum Historyczne w Lubinie, 2022.
- Kościański, Rafał, oprac. *Aparat bezpieczeństwa w województwie poznańskim 1945–1956. Wybrane kierunki i metody*. Poznań – Warszawa: Wyd. IPN, 2022.
- Majer, Piotr. *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2004.
- Mazur, Mariusz. „Eksperymenty Philipa Zimbardo, Stanleya Milgrama i Theodora Adorno a badanie aparatu bezpieczeństwa”. W *W stronę antropologii „bezpieki”. Nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej*. Red. Jarosław Syrnyk, Agnieszka Klarman, Mariusz Mazur i Eugeniusz Kłosek, 173–197. Wrocław: Wyd. IPN, 2014.
- Musiał, Filip. „Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2000–2013”. *Aparat Represji w Polsce Ludowej* nr 13 (2015): 11–143.
- Nalepa, Edward Jan. *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*. Warszawa: Bellona, 1995.
- Pałka, Jarosław. „Ludowe Wojsko Polskie w systemie władzy”. W *Sprzeczne narracje... Z historii powojennej Polski 1944–1989*. Red. Robert Spalek, 175–203. Warszawa: Wyd. IPN, 2020.
- Persak, Krzysztof, i Łukasz Kamiński, red. *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*. Warszawa: Wyd. IPN, 2010.
- Piotrowski, Paweł. *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956*. Warszawa: Wyd. TRIO, Instytut Pamięci Narodowej, 2003.
- Pucci, Molly. *Security Empire. The Secret Police in Communist Eastern Europe*. New Haven – London: Yale University Press, 2020. <https://doi.org/10.2307/j.ctv138wqz9>.
- Rokicki, Konrad. „Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955”. W *„Zwyczajny” resort. Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*. Red. Kazimierz Krajewski i Tomasz Łabuszewski, 13–32. Warszawa: Wyd. IPN, 2005.
- Szuba, Ludwik. „Działalność Wojskowych Batalionów Górniczych w latach 1949–1956”. *Czasy Nowożytnie* 15 (2003): 195–222.
- Szwagrzyk, Krzysztof, red. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*. T. 1. Warszawa: Wyd. IPN, 2005.
- Szwagrzyk, Krzysztof. *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*. Kraków – Wrocław: Wyd. Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2005.

Tomaszewski, Janusz. *Sowietyzacja Wojska Polskiego w latach 1943–1956*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012.

Żenczykowski, Tadeusz. *Polska Lubelska*. Warszawa: Wyd. Editions Spotkania Sp. z o.o., 1990.

STRESZCZENIE

Justyna Dudek, Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa a obowiązek służby wojskowej w latach 1944–1956

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 15 sierpnia 1944 r. wydał dekret o mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej. Na mocy tego aktu prawnego funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa zostali wyłączeni z konieczności stawiania się do poboru. Zasadę tę podtrzymały kolejne dekrety i do czasu ogłoszenia nowej ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym (4 lutego 1950 r.) praca w Urzędzie Bezpieczeństwa oznaczała – dla osób w wieku poborowym – zwolnienie od niej. Nie ulega wątpliwości, że był to czynnik, który zachęcał mężczyzn do podjęcia pracy w bezpieczeństwie. W konsekwencji, w latach 1944–1956, dominowały osoby bez żadnego doświadczenia wojskowego – stanowiły ok. 50–60% zatrudnionych. Urząd dawał także możliwość szybkiego awansu na kolejny stopień wojskowy. Te czynniki antagonizująco wpływały na relacje z żołnierzami ludowego Wojska Polskiego. Po 1950 r. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) zabroniło zatrudniania poborowych, ale ściśle tej zasady nie przestrzegano. Bezpieka współpracowała z Ministerstwem Obrony Narodowej, które opiniowało projekty mobilizacyjne MBP dotyczące tworzenia rezerw osobowych na wypadek wybuchu kolejnej wojny.

Słowa kluczowe: funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa, służba wojskowa, pobór do wojska

SUMMARY

Justyna Dudek, Officers of the Security Apparatus and the Obligation of Military Service 1944–1956

On 15 August 1944, the Polish Committee of National Liberation issued a decree concerning the mobilization and registration of individuals for military service. Pursuant to this legal act, officers of the security apparatus were excluded from conscription. This principle was upheld by subsequent decrees, and until the introduction of a new law regarding general military duty (4 February 1950), working in the security services exempted eligible individuals from conscription. There is no doubt that this situation encouraged men to work in the security services, which led to individuals without any military experience constituting about 50–60% of all security personnel. Another advantage of working in the security services was the possibility of quick promotion to the next military rank. These

factors had an antagonizing effect on relations with soldiers of the Polish Army. After 1950, the Ministry of Public Security (*Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*, MBP) forbade the employment of conscripts, but this rule was not strictly observed. The Security Service cooperated with the Ministry of National Defence on MBP mobilization projects concerning the creation of personnel reserves in the event of another war breaking out.

Keywords: officers of the security apparatus, military service, military conscription

ZUSAMMENFASSUNG

Justyna Dudek, Beamte des Sicherheitsapparats und die Verpflichtung zum Militärdienst 1944–1956

Am 15. August 1944 erließ das Polnische Komitee für die nationale Befreiung ein Dekret über die Mobilisierung und Registrierung der Bevölkerung zum Wehrdienst. Nach diesem Gesetz waren die Beamten des Sicherheitsapparates von der Wehrpflicht befreit. Dieser Grundsatz wurde in späteren Dekreten beibehalten, was bedeutete, dass die Tätigkeit im Sicherheitsdienst für die Wehrpflichtigen bis zur Verkündung des neuen Gesetzes über die allgemeine Wehrpflicht (4. Februar 1950) von der Wehrpflicht befreite. Zweifellos war dies ein Faktor, der Männer dazu ermutigte, eine Stelle beim Sicherheitsdienst anzunehmen. Folglich überwogen zwischen 1944 und 1956 Personen ohne militärische Erfahrung – sie machten zwischen 50 und 60% der Beschäftigten aus. Außerdem bot das Amt die Möglichkeit einer schnellen Beförderung in den nächsthöheren militärischen Dienstgrad. Diese Faktoren wirkten sich negativ auf die Beziehungen zu den Soldaten der Polnischen Volksarmee aus. Nach 1950 verbot das Ministerium für öffentliche Sicherheit (*Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*, MBP) die Beschäftigung von Wehrpflichtigen, doch wurde diese Regel nicht strikt eingehalten. Der Sicherheitsapparat arbeitete mit dem Verteidigungsministerium zusammen, das zu den Mobilisierungsprojekten des MBP hinsichtlich der Schaffung von Personalreserven für den Fall des Ausbruchs eines weiteren Krieges Stellung nahm.

Schlüsselwörter: Beamte des Sicherheitsapparats, Wehrdienst, Wehrpflicht